

Vloeken

Hedendaagse uitdrukkingvormen en veranderingen

P.G.J. van Sterkenburg*

Uw biologisch ritme speelde u die ene dag in maart parten. Eerst was er die fles Morgon, een magnum, van het jaar 1996, die u wilde ont-kurken. Alleen de fles gleed van het aanrecht en viel op de betegelde vloer van de keuken te pletter. Vervolgens reed u met een snelheid van vijftien kilometer per uur achteruit en hoorde ineens een enorme knal omdat u tegen een ijzeren paaltje dat parkeren op de stoep verhindert, was opgereden. Het gevolg van dit alles was dat u zich emotioneel hebt ontladen. U had immers de situatie een fractie van een seconde niet meer onder controle. Die zelfontlading was erop gericht de eigen handelingsvrijheid te herwinnen en de frustrerende situatie waarin u zich bevond te veranderen, weer onder controle te krijgen. In beide gegeven situaties was er geen publiek, maar was u geheel alleen. Als Freek de Jonge tijdens een voetbalwedstrijd tegen de scheidsrechter roept: 'Blinde, je mag niet eens mijn hond fluiten! Krijg de blaaskanker, griezelige teringlijer met je astmatische fluittoon!', dan wil hij met deze verbale agressie macht uitoefenen op het gedrag van de scheidsrechter, terwijl hij aan de andere kant ook wel weet dat hij daartoe met zijn geschreeuw niet in staat is. Geheel anders is de situatie in een trein waar u met een vriendin in een niet-rokerscoupé zit en opmerkingen maakt aan het adres van een kettingroker die zich juist in uw gezelschap overgeeft aan zijn verslaving. Als u betrokkene attendeert op het bordje voor niet roken, is uw loon een litanie van dreigende verwensingen. De kettingroker probeert u daarmee zo te imponeren en intimideren dat u de coupé verlaat en hij deze machtsstrijd gewonnen heeft.

Emoties, vooral woede, maar ook teleurstelling, ergernis, spijt, verdriet, schaamte, walging, weezin enzovoort leiden tot aandoeningen van het gemoed, tot opwinding die zich vaak vertaalt in agressie (Frijda, 1993). Die agressie kan onder andere van lichamelijke aard zijn, zoals stampen, dreigen met de vuist of knarsetanden, maar ook van verbale aard. De verbale agressie intimideert door het vertoon van kracht in

* De auteur is gewoon hoogleraar in de Lexicologie aan de Universiteit van Leiden. Tevens is hij als directeur verbonden aan het Instituut voor Nederlandse Lexicologie eveneens in Leiden.

de geluidsterkte en de intonatie, maar vooral om de tentoonspreiding van bluf en durf in het doorbreken van taboes en andere vigerende omgangsvormen.

De verbale middelen die bij uitstek worden gebruikt om een uitlaatklep te bieden aan emotionele zelfontlading, om te bluffen, te choqueren of te intimideren, hebben van oudsher een magisch, sacraal of bezwerend karakter. Zij waren oorspronkelijk gereserveerd voor God, priesters, magiërs en kerkelijke en wereldlijke overheden (Van Sterkenburg, 2001). Althans daar waar het gaat om de verbale agressie die het onderwerp is van dit artikel: vloeken.

In dit artikel zal ik achtereenvolgens aandacht besteden aan zweren als oorsprong van vloeken, aan de betekenis van vloeken en vervloeken, aan het verschil tussen vloeken en schelden en aan de verschillende soorten hedendaagse vloeken en vervloekingen en hun intensiteit. Ik sluit het artikel af met een beknopte beschrijving van de veranderingen die zich in het vloeklexicon voltrekken, dat wil zeggen de verbastering, ontkerstening en toenemende vulgarisering ervan.

Zweren

Het verlangen van de staat om zichzelf te beschermen tegen de liegende aard van de mens door deze te laten zweren dat hij de waarheid zal spreken, heeft de eed doen ontstaan. God of een ander wezen tot getuige van de waarheid aanroepen of van een verplichting die men is aangegaan, dat is niets minder dan een eed zweren (Guiraud, 1975, p. 102). De oudste schriftelijk overgeleverde bewijsplaatsen van het werkwoord zweren in de betekenis 'een eed afleggen' vinden we al in de twaalfde eeuw. Een getuige of beschuldigde kon de garantie van God inroepen door in Gods naam te zweren of bij God zelf. De beklagde vraagt God garant te staan voor zijn goede trouw en hij stelt zich zelfs bloot aan de goddelijke woede in geval van een valse eed, zoals de formule *God verdoeme mij als ik de waarheid niet spreek* laat zien. Hoewel er slechts in ernstige omstandigheden gezworen mocht worden en zweren uit gewoonte bestraft werd, zag de kleine man dat het gebruik van een plechtige eedformule hem voordeel op kon leveren, ook als hij niet de waarheid sprak en dus meineed pleegde. Op het moment dat een christen de naam van God of van wat Hem dierbaar was misbruikte, ijdel gebruikte, werd zweren tot 'God lasteren'. Ook die betekenis dateert al uit de twaalfde eeuw. De illegale eed leid-

de niet alleen tot godslasterlijke taal, maar maakte de oorspronkelijke wensende eedformule van hiervoor tot zelfvervloeking.

Vloeken

Ook het werkwoord vloeken heeft twee betekenissen:

- iemand onder al of niet uitdrukkelijke aanroeping van God, van hogere of helse machten, met onheil bedreigen, een vloek of een doem uitspreken over iemand, iemand vervloeken, iemand verwensen, iemand uit haat onheil toewensen;
- godslasteringen, godslasterlijke taal of daarvan afgeleide krachttermen gebruiken, vloekwoorden bezigen, verwensingen uiten om zichzelf emotioneel te ontladen, te bluffen of te intimideren.

In geval van de eerste betekenis is er altijd een lijdend voorwerp nodig, iemand op wie onze woede, frustraties enzovoort zich richten. Om de zaken gemakkelijker te onderscheiden, spreek ik in dit geval over verwensen. In de verbale agressie is deze categorie erg productief. Sterker nog, Nederland is wereldkampioen wanneer het gaat om bijvoorbeeld de ziekteverwensingen: *krijg de klere, krijg de gekkekoeien-ziekte* enzovoort. In de meest letterlijke betekenis van de tweede betekenis wenden we ons in geval van toorn of hulpeloosheid smekend, aanklagend of honend tot God of we tarten de christelijke normen van de samenleving door te laten zien dat we die durven te doorbreken of we bluffen om winst uit een situatie te peuren.

Schelden

Schelden is iemand, meestal op heftige of ruwe toon, met krenkende, spottende of verwijtende woorden uitmaken voor iets lelijks. Schelden is identiek met beschimpen, smaden, honen, beledigen, en ook met uitschelden. Men richt zich bij het schelden op een concreet persoon die gesprekspartner is en die men wil treffen en kleineren met de identiteit van het scheldwoord dat men gebruikt. In tegenstelling tot de vloek heeft het scheldwoord een referentiële betekenis, terwijl de vloek helemaal losgezongen is van zijn oorspronkelijke betekenis en slechts emoties uitdrukt als schrik, verbazing, verwondering, woede, pijn, irritatie, teleurstelling, bevreemding, paniek, onbegrip, verachting,

radeloosheid, angst, wrok, spijt, walging enzovoort. Ook in louter taalkundig opzicht zijn er verschillen tussen beide groepen: de typische vorm van de vloek en vervloeking is de interjectie, die van het scheldwoord is de vocatief of aangesproken persoon. Voorbeeld: 'Waarom ben je zo laat? God, meneer, er was een stroomstoring op Schiphol.' 'God' verwijst hier in geen enkel opzicht naar het opperwezen, maar drukt als tussenwerpsel alleen spijt of ergernis uit. Als ik iemand een 'eikel' noem, dan is de betekenis van dat woord nog wel aanwezig. Degene die mijn toorn of woede treft, probeer ik te kleineren tot zo iets nietigs als een eikel.

Verschillende soorten vloeken en verwensingen

Een uitputtende beschrijving van alle soorten vloeken en vervloekingen is in het kader van dit artikel niet mogelijk. Daarvoor verwijs ik naar Van Sterkenburg (2001). Ik beperk mij hier tot de volgende hoofdgroepen:

- Vloeken waarin naar God, hemelse of helse machten en daarmee verband houdende zaken wordt verwezen in vaak verbasterde of verbloemde vorm: *god beware, alle jezus, duivels, blikskaters, snotverdomme, nondeju*.
- Een negatief gebed dat tot aanklacht wordt. Het is 1 februari 1953. Watersnood! Mijn grootvader zit op de bovenste etage van zijn huis. Hij ziet dat zijn overbuurman het dak opklautert en een kind voor zich uitduwt. Een rukwind brengt de man uit balans. Grootvader ziet het kind omlaag glijden. Op dat moment roept hij 'godverdomme, nee', in de hoop dat God het niet zal laten gebeuren dat het kind in de golven terecht komt en verdrinkt.
- De maatschappelijke vloek, dat wil zeggen de vloek die los van meened of aanklacht de normen van de samenleving tart. Met vloekwoorden verlevendigt de vloeker de conversatie, zijn anekdotes en moppen; met vloeken ook probeert hij in het spel zijn prestaties te verbeteren door de tegenstander te imponeren. Terwijl hij onmiskenbaar weet dat hij de norm overtreedt, brengt hij zijn doel stellig dichterbij. Wij spraken hierboven van bluffen, intimideren, choqueren.
- Zelfvervloekingen van het type *god zal mij kreukelen, god moge mij straffen, de duivel hale mij*. God mag degene straffen die aan het woord is, als deze zich niet aan de belofte houdt. Doet hij dat wel, dan vervalt de zelfvervloeking automatisch (Sanders, 2001, p. 288).

- Vervloekingen die de meest afgrijselijke, bestaande en onbestaande, ziektes, aandoeningen, gebreken en ongemakken bevatten: *krijg de kanker achter je hartkleppen, krijg het lazarus.*
- Vervloekingen die een verbanning, een uitsluiting van de gemeenschap, een isolement beogen: *loop naar de hel, ga op het dak zitten.*
- Vervloekingen die levensbedreigend zijn: *stik de moord, je kunt voor mij aan het gas.*
- Vervloekingen die uitwerpselen, lichaamsvochten, lichaamsdelen en lichaamsfuncties bevatten: *lik mijn reet, je kunt me de bout hachelen.* De laatste verwensing betekent letterlijk 'je kunt mijn poep eten'.

De intensiteit van de vloek: versterkers en verzachters

Iemand die zichzelf wil ontladen of anderen wil intimideren, neemt zijn toevlucht tot woorden met de grootste taboewaarde, want hun verlossende of bluffende waarde is dienovereenkomstig. Talloze vloeken hebben die taboewaarde. Zij fungeren in het taalgebruik als een soort Bengaals vuur en zijn, als zij religieus van oorsprong zijn, vooral aanstootgevend voor de gelovige mens. Ook vigerende fatsoensnormen en overdreven preutsheid geven, zoals we hierboven al terloops zagen, aan bepaalde woorden een uitgesproken taboekarakter. Men spreekt hier van een sociaal taboe. De overige leden van een taalgemeenschap veroordelen de spreker die dit taboe doorbreekt onmiddellijk, zonder evenwel de heilzame werking van vloeken te miskennen.

Vanouds traden kerkelijke en wereldlijke overheden godslasteringen zeer fel tegemoet. Dat bewijzen de talloze inquisitiepraktijken die een vloeker letterlijk aan de kaak stelden, diens handen afhakten of hem verbanden. Omdat de kleine burger de maatschappelijke orde niet durft aan te tasten met een vlamme vloek, maar zich anderzijds wel wil bevrijden van zijn gemoedslast, gaat hij klanken uitvinden die gelijkenis hebben met de echte vloek. Zo gebruikt hij *gadverdamme* of *getverdemme* in plaats van *godverdomme* (ontstaan uit *God verdoeme mij*) of *jasses* in plaats van *jesus*. Uit religieuze schroom worden vloeken van hun scherpe kantjes ontdaan. Bepaalde klanken worden veranderd of verwisseld. Zo kan de vloeker zijn frustraties uiten zonder met een religieus of maatschappelijk schuldgevoel te blijven zitten en zonder te kwetsen. Immers, als bij vloeken klanken wegvallen of veranderd worden, is de vloek ongeldig, zo redeneert men (Kiener, 1983, p. 244).

Bij de uitoefening van toverpraktijken heerste en heerst nu eenmaal het geloof, dat men de magische formules en riten pijnlijk precies en overeenkomstig voorschrift moet uitvoeren, wil het beoogde resultaat geboekt worden. Potsierlijke verbasteringen van *godverdomme* zijn *Godfried Bomans*, *Godfried van Bouillon*, *honderd zakken gort voor de nonnen*, *pot vol blommen*, *pot vol koffie*, *rododendron* en *Rotterdam*. Het negatieve affect van vloeken kan niet alleen verlaagd maar ook verhoogd worden. De vloeker kan de lettergreep van de vloek die hoofddaccent heeft, extra versterken. In plaats van *gadnondedomme* kan hij kiezen voor *gádnondedomme*. Of hij kan die lettergreep aanhouden zoals in *gòòòdsakkerdenondejū*. Weer een andere mogelijkheid is de herhaling en stapeling van de vloek: *godver-de-nondeju-de-dju-de-dju* of *mieljaarde-godverdomme*. Bij verwensingen wordt verzachting bereikt door de verwensing te kasten in rijm: *krijg polio aan je jodokio*, *krijg een zweer aan je jongeheer*, *krijg een loopoor van hier tot Hollands Spoor*. Versterking van de vervloeking of verwensing beproeft men door het uitbreiden van de basisvorm. Dus *krijg de tyfus* wordt dan tot *krijg roodkoperen klarinetyfus* en *krijg de kanker* wordt tot *krijg de gierende blafkanker*.

Veranderingen

Sedert de Middeleeuwen rust op het noemen en gebruiken van religieuze namen en zaken in de meeste culturen een enorm taboe. Het is dus niet verwonderlijk dat men als men wilde bluffen of als men zichzelf wilde ontladen, woorden gebruikte die ontleend waren aan het domein van de godsdienst. Tot aan de jaren zestig van de vorige eeuw waren het daarom vooral namen van bovennatuurlijke en helse machten, van goden, engelen en duivels, namen verbonden met de heilige zaken van de godsdienst, zoals het H. Kruis, de sacramenten, de mis, de wonden van God en het bloed van Christus die in de blasfemische vloek gebruikt werden. Hierbij teken ik onmiddellijk aan dat verminking van de oorspronkelijke formules en het uit gewoonte gebruiken van het woord god het taboekarakter van dat woord hebben verzwakt, waarbij god gaat fungeren als een versterkend toevoegsel, hetzij als nadrukkelijke bevestiging, hetzij als uiting van verschillende emotionele aandoeningen. Ik doel hierbij op uitroepen van het type *ach here god*, *wel god allemachtig*, *mijn god nog aan toe*, *goeie god*. God is in deze voorbeelden tot een bestanddeel van een interjectie geworden.

In de jaren zestig ontstaat er een cultuur die alle ruimte wil laten aan emoties en vrije ontplooiing van de persoonlijkheid. De normen van de oude generatie worden failliet verklaard en alles moet nu kunnen. De kerken lopen leeg en het geloof kalft af. De hele samenleving ontkerstent. Als er steeds minder mensen geloven in de God der christenen, dan hebben namen uit het domein van de godsdienst in magische vloekformules ook niet langer een grote taboewaarde. De niet-christen weet niet eens waarnaar die woorden verwijzen, laat staan dat hij hun explosieve kracht kent en weet uit te buiten. Men gaat dus op zoek naar woorden uit andere domeinen dan de godsdienst die nog wel kunnen intimideren en choqueren. De woordvelden die daarvoor genaast worden, zijn gevoelswoorden uit de obscene en scatologische sfeer. Vanaf genoemde periode moet god het in vloeken afleggen tegen *shit, bullshit, fuck, merde*. Zeker bij de jongste generatie. Het Nederlands informaliseert verder in de jaren zeventig. Het begrip 'schuttingwoord' heeft zijn zin verloren: op schuttingen en muren worden vrijwel geen woorden meer geschreven die betrekking hebben op seksuele zaken, maar politieke leuzen of namen van popgroepen (Van Sterkenburg en Van den Toorn, 1997). Opzettelijk onverhullende ruwe woorden worden gebruikt en zij worden ook gedrukt. Vooral op het gebied van de seksualia is men er aan gewend de dingen bij hun naam te noemen. Verdergaande verruwing in het vloeklexicon noem ik verwensingen als *ga een cactus beffen, ga je kloten schuren* en *ga je parkiet pijpen*.

Het heeft er alles van weg dat de jongste generatie op zoek is naar de overtreffende trap van vloeken en verwensen. Dat concludeer ik niet naar aanleiding van verwensingen waarin nieuwe gevreesde ziektes voorkomen (*krijg de aids*). Het gebruiken van ziektes in vervloekingen is in het Nederlands en dan nog vooral in het Noorden van het taalgebied van alle tijden. Met een nieuwe vorm van verdergaande verruwing heeft dat niets te maken. Neen, ik kom tot de conclusie van de overtreffende trap omdat het woordveld lichaamsafscheidingen steeds populairder wordt als nieuw domein om taboes te doorbreken. Vergroving van het vloeklexicon zie ik in verwensingen als *stik in de stront van god, krijg reetschillers, krijg holstrontverklontering* en in vloeken als *gadver de kankerpus, gadver de reutellong met slijmstukken*. Opvallend in dit verband is overigens dat we een combinatie zien van een religieuze term met een dysfemistische.

Een verklaring voor deze ontwikkeling is niet gemakkelijk te geven. Misschien probeert de jeugd door dat verbale geweld haar verlegenheid,

onhandigheid, hulpeloosheid, haar in eigen ogen infantiele gedrag bij het aangaan van relaties – allemaal zaken die schaamte veroorzaken – te transformeren in het tegenovergestelde daarvan. In trots en respect dus. Verbaal geweld betekent dan voor jongeren het uitoefenen van macht en een soort compensatie voor hun monotone en uitzichtloze bestaan in een gemarginaliseerd milieu (Gilligan, 1997).

Hoe in de toekomst nieuwe taboeterreinen geëxploiteerd zullen worden, laat zich (nog) niet voorspellen. Evenmin welke alternatieven de huidige drie meest frequent gebruikte vloeken *shit*, *godverdomme* en *verdomme* als concurrenten zullen krijgen. Ook de opvolgers van de meest gebruikte verwensingen *donder op*, *verrek* en *barst* kunnen we zelfs niet eens tentatief aanwijzen. Wat wel onomstotelijk lijkt, is dat vloeken en verwensingen onuitroeibaar zijn, omdat ze buitengewoon functioneel zijn. Zij voorkomen hartinfarcten en ander lichamelijk of geestelijk ongemak. Vloeken is dus goed voor de gezondheid en voorkomt dat justitie nog meer geweldsdelicten moet oplossen. Immers, wie vloekt gaat meestal niet op de vuist!

Literatuur

Frijda, N.H.

De emoties; een overzicht van onderzoek en theorie

Amsterdam, Bert Bakker, 1993
(2e druk)

Gilligan, J.

Violence; reflections on a national epidemic

New York, 1997

Guiraud, P.

Les gros mots

Paris, 1975

Kiener, F.

Das Wort als Waffe; zur Psychologie der verbalen

Agression

Göttingen, 1983

Sanders, P.

Toen zei David: God verdoeme mij ...

Nederlands theologisch tijdschrift, 55e jrg., 2001, p. 286-300

Sterkenburg, P.G.J. van, M.C.

van den Toorn

Veertig jaar Journaal veertig jaar taal

's-Gravenhage, Sdu Uitgevers, 1997

Sterkenburg, P.G.J. van

Vloeken; een cultuurbepaalde reactie op woede, irritatie en frustratie

's-Gravenhage, Sdu Uitgevers, 2001 (2e druk)